

E.K. STEFFENAK  
NORDAL  
2344 ILSENG

Ilseng 9.7.96

KJÆRE BJØRN ØSTRING!

Boken kom i dag, mindre enn ett døgn etter at vi snakket sammen på telefonen. Postverket har (kan ha?) sine positive sider/overraskelser.

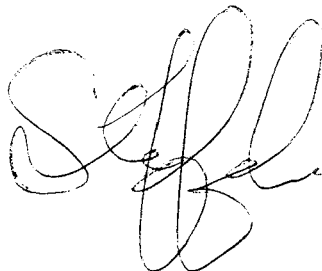
Joda, når jeg leser bokens vaskeseddel, gjenkjenner jeg navnet Karo Espeseth. Det er riktignok en del år siden, men den gang, altså for noen år siden - kanskje er de blitt tilnærmet mange - leste jeg en god del om mellomkrigstiden i norsk litteratur. Fredrik Ramms artikkel i Morgenbladet - "en skitten strøm" er jo berømt/beryktet. I det hele tatt var tallet på de gode essayistisk pregede pennene på 30- tallet mange. De finnes ganske sikkert også i dag, men de synes å ha blitt tablodisert mer eller mindre bort.

Boken skal leses rimelig raskt. Jeg tilhører de som har mange baller og bøker i luften på samme tid. Hvor godt det går er jeg ikke alltid helt sikker på.

Vedlagt følger min oppgave. Til lykke med lesingen, og takk for at du ringte.

Med vennlig hilsen

Einar Kr. Steffenak



sies det at man betrakter ... "de argumenter som de norske myndigheter har brukt for å forsvare sitt avslag på å utlevere 5 sovjetborgere - Tsjistakov, Mikhalin, Vasiljev, Laugordas og Sjapovalenko - for ubegrunnede".<sup>119</sup> Russerne hevder å sitte på materiale som viser at de fem er forrædere. Men de legger ikke frem noen form for konkret dokumentasjon. Det meste av deres innlegg går med til å vise til den tidlige beskrevne Moskvaerklæringen av 30. oktober 1943. I følge ambassaden skulle daværende utenriksminister Trygve Lie i et brev til Tass' korrespondent ha uttalt ... "at mine landsmenn særlig er blitt oppmuntret av Storbritannia, U.S.A. og Sovjet-Samveldets deklarasjon om at krigsforbrytere ikke skal unnsnippe straff".<sup>120</sup> Det ambassaden ikke sier, men som Erik Dons hadde sagt i sitt store notat av 5. mars 1947, var at denne uttalelsen kun var rettet mot tyske krigsforbrytere, ikke eventuelle krigsforbrytere av alliert nasjonalitet. I tillegg hadde Norge etter det Dons hadde kunnet bringe i erfaring, ikke undertegnet Moskva-erklæringen. Dette siste vektla han imidlertid ikke sterkt. Sovjetambassaden avsluttet sin note med følgende klare melding: "I betraktning av ovenstående insisterer Sovjetregjeringen på at de 5 ovennevnte personer snarest må bli overlevert sovjetmyndighetene som krigsforbrytere".<sup>121</sup>

I løpet av august prøver tjenestemenn i UD å skrive to forslag til skriftlig svar til Sovjetambassaden. Det gir man opp. Byråsjef Lunde fremhever at man bør ta saken opp muntlig, det er ikke flere opplysninger å komme med. Denne fremgangsmåten blir akseptert også av departementets politiske ledelse. Hva ambassadens reaksjon på dette ble, sier arkivmaterialet, som ble stemplet strengt fortrolig, ikke noe om. Men Moskva er ikke fornøyd. Derfra knyttes saken til norske frontkjemper

<sup>119</sup> Ibid. Note fra Sovjetambassaden til UD, datert 14. august 1947, en side.

<sup>120</sup> Ibid.

<sup>121</sup> Ibid.

som befinner seg i Sovjetisk krigsfangenskap.

## FRONTKJEMPERE I BYTTE?

Omlag 7000 nordmenn kjempet på tysk side under krigen. De gikk under betegnelsen frontkjempere.<sup>122</sup> Rundt 1000 av disse falt under kampene på østfronten. Hvor mange som totalt ble tatt til fange, har jeg aldri funnet noen oppgave over.

Da den norske militærattasjeen i Moskva hadde sitt møte lillejulaften 1946 med sjefen for Repatrieringsdirektoratet i Sovjet, general Golubjev, var det ikke bare spørsmålet om repatriering av de påståtte sovjetborgere i Norge som stod på dagsorden. Bakgrunnen for møtet, slik det fremgår av den norske ambassadøren i Moskvas skriv til UD, var et brev militærattasjeen hadde skrevet til general Golubjev den 27. august 1946. Militærattasjeen ønsket informasjon om ti frontkjempere som var etterlyst gjennom UD. Generalen kunne opplyse at nordmennene var blitt eller ville bli sendt hjem. To dager etter, 25. desember 1946, skriver generalens direktorat at ettersøkningen etter nordmennene fortsatte, og at resultatet ville bli meddelt ambassaden. 26. desember 1946 meddeler Repatrieringsdirektoratet at to frontkjempere var blitt sendt hjem til Norge over Finland den 27. juli 1946. For fire andre blir det hevdet at man ikke hadde noen opplysninger om hvor de befant seg. For enda en gruppe på fire ble det fremhevet at ettersøkningen fortsatte, og at informasjon ville følge. Ambassadøren er i villrede med hensyn på hva han skal tro, og skriver at han gjennom lesning av Tønsbergs Blad 18. desember har sett at fire frontkjempere er kommet tilbake til

---

<sup>122</sup> Svein Blindheim, Nordmenn under Hitlers fane, Halden 1977. En utvalgsinnstilling, "Om landssvikoppgjøret" utgitt av Justisdepartementet i 1962, setter tallet på frontkjempere til 5000. I ulike presseorgan har jeg tidvis sett tallet 6000 dukke opp.

sine hjemsted. Han ønsker å bli oppdatert fra Norge.<sup>123</sup>

Av den siste gruppen på fire, skulle tre, Christian Nicolai Lassen Sundlo, født 6.1. 1919, Gard Friden, født 2.3.1925 og Wolfgang Windingstad, født 4.1.1926 komme til å spille en rolle i repatrieringssaken med de påståtte fem sovjeterne. I et brev den 29. oktober stemplet med utenriksminister Halvard Langes navn til Justisdepartementet, blir bakgrunnen for forhandlingene om repatrieringen av de tre nevnte norske frontkjemperne gjennomgått. Utenriksdepartementet hadde ved flere anledninger mottatt henvendelser fra frontkjempernes pårørende. UD skriver at det ... "foreligger opplysninger som går ut på at frontkjemperne ønsker å vende tilbake til Norge for å stå til ansvar overfor de norske myndigheter".<sup>124</sup> Ambassaden i Moskva hadde derfor av UD fått i oppdrag å føre forhandlinger med Sovjetunionen om hjemsendelse av Sundlo, Friden og Windingstad. I februar 1947 erklarte Det sovjetiske repatrieringsdirektoratet ... "at de tre frontkjemperne ikke kunne repatrieres fordi de hadde tjenestegjort frivillig i SS".<sup>125</sup> Ambassaden ga ikke opp, henvendte seg på nytt til sovjetiske myndigheter, og fikk 18. oktober 1947 beskjed om at sovjetmyndighetene var villig til å utlevere de tre. Sovjetmakten fremsatte et konkret forslag om at utleveringen skulle finne sted ved den finske grensen den 30. oktober 1947. Utenriksdepartementet traff deretter foranstaltninger for at legasjonen i Helsingfors skulle ordne med overtakelsen, og videresende nordmennene via Sverige til Norge.

25. oktober endret Sovjetstaten sitt standpunkt. Muntlig ble ambassaden i Moskva fortalt ... "at hjemsendelsen av de tre frontkjemperne bare ville kunne skje hvis man fra norsk side utleverte de fem angivelige sovjetrussiske borgere som

<sup>123</sup> UD's arkiv. Notat fra Norges ambassadør i Moskva, datert 8. januar 1947, J.nr. 007374.

<sup>124</sup> Ibid.

<sup>125</sup> Ibid.

sovjetambassaden i Oslo hadde forlangt utlevert".<sup>126</sup> Utenriksdepartementet stilte seg avisende. UD mente at man ikke kunne koble de to saker av flere grunner. For det første var det klart at frontkjemperne ønsket å vende tilbake. For det andre stod det minst like klart at de fem påstøtte sovjeterne ikke ville tilbake til Sovjet. For det tredje hevdet departementet... "at man fra norsk side ikke har tatt stilling til selve utleveringskravet, men bare henviste til at det måtte fremsettes formelle utleveringsbegjæringer".<sup>127</sup> Endelig kunne man fra norsk hold bare gå med på utlevering av de fem ... "etter at deres ønsker er blitt prøvd av domstolene i samsvar med utleveringsloven".<sup>128</sup> Frontkjemperne var en selvstendig sak for seg.

5. januar går nok et brev fra UD stemplet med Langes navn til Justisdepartementet. Nå er det med tydelig skrift stemplet "haster" på brevet. Foruten de tre frontkjemperne man hadde skrevet om i slutten av oktober 1947, nevnes ytterligere to. I tillegg kommer navn og fødselsdato for fire norske legionærer som befant seg i leir 7064-2 ved Kiev. Synspunktene er de samme. De to sakene skal ikke kobles. Dertil fremhever UD at det må vektlegges at det er frontkjemperne selv som vil hjem, og at norske myndigheter er ... "villig til å fremsette formelle utleveringsbegjæringer ledsaget av all ønskelig dokumentasjon hvis krav herom skulle fremsettes fra sovjetrussisk side".<sup>129</sup> Særlig det sistnevnte argument var sentralt. Formelt sett var det nettopp mangel på formell utleveringsbegjæring og dokumentasjon fra sovjetisk side som hadde vært Utenriksdepartementets begrunnelse overfor Sovjetambassaden for å avslå utleveringen av de fem.

---

<sup>126</sup> Ibid. s. 2.

<sup>127</sup> Ibid.

<sup>128</sup> Ibid.

<sup>129</sup> Ibid. Brev fra UD til Justisdepartementet datert 5. januar 1948. J.nr. 1831/48.

Utenriksministeren vil før han på nytt tar opp saken med sovjetrussiske myndigheter, gjerne ha Justisdepartementets syn på saken. Utenriksministeren legger til at det er flere frontkjempere hvor de sovjetiske myndighetene har erklært at de ikke kjenner til hvor disse befinner seg. For rundt 25 personer har man enda ikke fått noe svar.

19. januar 1948 mottar UD svar fra Justisdepartementet som har henvendt seg til riksadvokaten. Han beretter at ..."påtalemyndighetene ikke retter noen henvendelse om repatriering eller utlevering av frontkjempere i sin alminnelighet".<sup>130</sup> Bare i saker hvor det foreligger særlig alvorlige forbrytelser i forbindelse med fronttjeneste, blir det gjort henvendelser. I den saken UD reiser, er ingen slik henvendelse gjort. Justisdepartementet sier seg enig i at man gjerne kan sende en... "formell utleveringsbegjæring til vedkommende sovjet-russiske myndighet med formell siktelse etter landsvikeranordningen eller straffeloven, hvis krav herom skulle fremsettes fra sovjetrussisk side og det kunne tenkes å fremskynde en repatriering".<sup>131</sup> Når det gjaldt koblingen til de fem Sovjetunionen ville ha tilbake, var Justisdepartementets mening krystallklar. "Man bør fra norsk side avvise ethvert forsøk på sammenholde disse saker. Helt bortsett fra om disse fem kan sies å være sovjet-borgere, ønsker de ikke frivillig å vende tilbake". Fra Justisdepartementet ble det derfor konkludert med ..."at hvis det ikke er mulig å få frontkjemperne repatriert på annen måte enn en utveksling, bør saken stilles i bero inntil videre".<sup>132</sup>

Med disse ordene slutter arkivmaterialet. Hva som videre

<sup>130</sup> Ibid. Brev fra Justisdepartementet til Utenriksdepartementet, "Repatriering av norske frontkjempere fra Sovjet-Samveldet. Sovjet-russisk krav om utlevering av fem angivelige russiske borgere", innkommet til UD 19/1-48.

<sup>131</sup> Ibid.

<sup>132</sup> Ibid.

skjedde med de norske frontkjemperne, går ikke frem av materialet. Norge hadde stilt seg avvisende til å utlevere påståtte sovjetborgere som selv ikke ville reise hjem. Her hadde man ovenfor Sovjetmyndighetene vektlagt det formaljuridiske argument om utleveringsbegjæring med dokumentasjon særlig sterkt. I den interne vurderingen var det andre forhold som var viktigere. De fem ønsket ikke selv å dra til Sovjet, de fryktet for sine egne liv. Norske myndigheter fant det riktig, under tvil for enkeltes vedkommende, å klassifisere dem som flyktninger etter den definisjon som den internasjonale overenskomsten om dette hadde satt opp. Til tross for at saken var benevnt strengt fortrolig, ble også argumenter av moralsk-historisk karakter brukt. Vi var Nansens hjemland, Dette var særlig viktig å ha for øye etter at det i utenlandske medier hadde vært rettet kritikk mot den måten vi etter sigende skulle ha behandlet polakkene på. At man tok prinsippene på alvor, blir tydelig understreket av russernes forsøk på en slags utpressing gjennom byttehandel. For Sovjetstaten var frontkjemperne norske landsforredere. De fem "russerne" var sovjetiske landsforredere. I norske øyne var dette ikke identiske størrelser, av de grunner vi har redegjort for. Konklusjonen på dette kunne bare bli todelt. De fem påståtte sovjetborgerne skulle ikke repatrieres, og noen byttehandel med frontkjemperne kom ikke på tale.

I ettetid bør vi være varsom med å "overtolke" den prinsippfaste "Nanseninspirerte" holdningen som blir vist fra norsk side. At fem russere ikke var blitt utlevert etter press, er et faktum. Vi kan imidlertid på ingen måte slutte at norske myndigheter, gitt muligheten, ville ha innvilget oppholdstillatelse til sovjetborgere som i 1945 ikke ville hjem. For det første vet vi ikke noe om hvor mange de uvillige 1945 var, men det er rimelig å anta at tallet lå langt over fem. I tillegg kom at selve repatrieringen, til norske myndigheters lettelse, lå utenfor deres direkte myndighetsområde. Når man i 1948 innvilger oppholdstillatelse til de fem, har det flere årsaker. De humanitære argumentene har vi

gjort rede for. I tillegg ville en utlevering i en tid med kritikk av nordmenns behandling av polakker, ikke ha blitt tatt velvillig imot, om den var blitt kjent. Legg til at det internasjonale klimaet var blitt betydelig kaldere etter 1945, og at antallet det dreidde seg om, fem personer, var lavt. Det er lettere å ta hånd om fem enn et ukjent antall i hundre- eller tusenklassen. Videre bør vi peke på at det også er en kontinuitet fra høsten 1945. Norge hadde da inntatt den samme holdning som de vestallierte til den gruppen som ble betegnet "disputed persons". Fra norsk side ville man ha dem sendt til Tyskland, men noen repatriering til Sovjet var ikke ansett som korrekt. Flere av de fem kom fra "disputed" område. Det ville være et brudd på en politikk fra 1945 å sende tilbake enkelte av de fem. I 1948 var det en tilnærmet politisk umulighet. Og likevel, man sitter klart igjen med et inntrykk at de norske myndighetene i denne konkrete saken viste en holdning som Nansen ville ha funnet aktverdigg. Til dette hadde de fått hjelp fra en lærd humanist, professor Olaf Broch, som hadde dradd det hele i gang.